

Unclear borders in Russian Iranian studies

Mohsen Shojaei

Assistant Professor of Islamic Azad University, (Tehran North Branch) Tehran.Iran. Email:m_shojaee@iau-tnb.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 21Augu 2022

Received in revised form:
19Dece 2022

Accepted: 24 Dece 2022

Published online:
5Janu2023

Keywords:

Iranian Studies,
Iranian Studies
Russia,
Cultural Iran,
scientific orientalism,
Military Orientalism.

1.Abstract

Cultural relations between Iran and Russia have historical roots due to their proximity. Oriental studies in Russia have always been carried out in a part of the institution affiliated with the government, for this reason, the first Iranologists were generally diplomats, translators, and civil and military officials. In the beginning, this knowledge was created to respond to the needs of foreign policy and to serve military and economic goals. Still, in the process of its rapid evolution, its scope and scientific scope became research in languages, literature, history, works, writings, and the culture of the people of the East. It was also extended and found a further field. Thus, the present article tries to examine the relationship between applied Iranian studies and academic Iranian studies in Russia and to answer the question: What has been the status of Iranian studies in Russia? What is the condition of Iranology today? What is our approach to Russian Iranologists? This study is compiled based on available sources and relies on documentary and library methods and will have an analytical approach.

2. Introduction

Acquaintance with Iran in Russia has a centuries-old history. But if "Iranology" is considered as a field in the field of regular and targeted study of the country of Iran and the lands that belong to the cultural sphere of Iran from an ethnolinguistic point of view, then this background goes back to the beginning of the 19th century.

Oriental studies in Russia have always been a part of the government and government institutions. What is known as "Military Orientalism" in Russia has been done closely with the Ministry of Foreign Affairs of Russia. In this context, we know that the first Iranologists were generally diplomats, translators, and civil and military employees who, in addition to performing their administrative duties, also engaged in scientific research. As the Consul Yar (in 1914-1905), besides learning Indian and Pashto languages and collecting ethnological information, he also engaged in informational activities.

In fact, "scientific orientalism in tsarist Russia has been in internal conflict. In the beginning, this knowledge was created to respond to the needs of foreign policy and to serve military and economic goals. Still, in the process of its rapid development, it also focused on research in languages, literature, history, works and writings, and the culture of the people of the East.

Along with Russian Iranology, a kind of scientific research or academic orientation was also formed, which has had brilliant works and results, i.e. the writings and researches of people such as Baris Dorn (1881-1805), Carl Germanovich Zaleman (1916-1850), and Valentin Alekseevich Zhukovski (1918-1858).) and like these in the late 19th and early 20th century, according to Alexey Khismatulin, an Iranian scholar from Petersburg, these writings can be considered the first completely specialized research in the field of Iranian studies in Russia.

3- Materials & Methods

Academic Iranologists in the post-revolutionary period of Russia still tried to conduct research in their favorite fields, such as Iranian languages, Iranian linguistics, history and culture of ancient times and the Middle Ages, which was called "pure" or "scientific" Iranology; But the nascent government of Soviet Russia sought to understand Iranian society in the same period, find ways to compete with England in Iran, and influence all political, economic, and social levels of Iran. Therefore, at the beginning of the Bolsheviks, they replaced the extensive study of Iran from a political and especially economic point of view, which was emphasized in Iranian studies on the collection of linguistic, ethnological, and cultural information. Organizations such as the People's Commissariat (Ministry of Foreign Affairs), the Central Intelligence Agency of the Soviet Union (Разведупр) and the Department of Foreign Countries in the Political Administration of the country (ИНО ОГПУ) were absorbed. During this period, many people were mentioned in activities related to Iran or as authors of Iran-related materials. Not only did they strongly influence the initial activities of the Soviet Union in the field of diplomacy and military affairs related to Iran, but they also pushed aside the traditional knowledge of Iranology that still existed in the 1920s. Therefore, these people should be called "Iran experts" and not Iranologists. Because they had no background of extensive studies in the field of the entire history of Iran, Iranian languages and literature, culture, religion, and philosophy in Iran, their knowledge was limited to the history of Iran in the last one or two centuries with an emphasis on political and economic aspects and that's

it. The list of Russian Orientalists and Iranologists shows that none of these people were "Iranologists" in the academic and scientific sense, but mostly from other fields, based on political and military.

4- Discussion of Results & Conclusions

Studies have shown that in Russia, the phenomenon of "Iranian experts" and "Iran issues expert" have taken the place of Russian Iranologists. The research showed that their field of activity has nothing to do with the deep-rooted and authentic knowledge of Iranology, and their positions and opinions are completely subjected to the politics of the day. The research showed that this group is introduced as "Iranologists" in some educational and diplomatic centers in Iran. Sometimes, some of them participate in joint meetings as curators of Iranian studies. Undoubtedly, using the image of deep-rooted and reliable knowledge for matters without stability is a mistake. Tying academic Iranology with the activities of foreign policy experts is harmful to Iranology. Studies have shown a significant gap between Iranian experts and academic Iranology in Russia, and it seems that this ups-and-down path has not been able to stabilize.

References

1. Agabkov, Georgi (1400). *OGPU: Memoirs of a Chekist*. Translated by Mohsen Shojaei. Tehran: Jahan Kitab (under print).
2. Shojaei, Mohsen (2018). "Iranians' expectations from Russian Iranology". *Iranian Studies Quarterly*. Fifth year, fifteenth issue, winter, p. 53-60.
3. Shojaei, Mohsen (2019). "Suppressed Iranology in Soviet Russia". new perspective. Number 126, summer. p. 99-120.
4. Saba, Sadiq (1368). "Iranian studies in the Soviet Union: the instructive story of a government academician". book chapter. A special book review quarterly. Second year, first issue, winter. p. 52-64.. Volkov, D. V. (2015). „Individuals, Institutions and Discourses: Knowledge and Power in Russia’s Iranian Studies of the Late Imperial, Soviet and Post-Soviet Periods “. *Middle East - Topics & Arguments*, Bd. 4, Mai, S. 61-79.

National Library
And Archives Of
The I. R. Of Iran

5. Базиянц, А. П. и др. (1997). Глава I. История отечественного востоковедения с середины XIX века до 1917 года. Ред. коллегия: А. А. Вигасин, А. Н. Хохлов, П. М. Шаститко. М.: Восточная литература РАН.
6. Васильков, Я. В., Сорокина, М. Ю. (2003). Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период (1917-1991). СПб: «Петербургское востоковедение».
7. Дорошенко, Е. А. (1975). Шиитское духовенство в современном Иране. М.: Наука.
8. Дорошенко, Е. А. (1985). Шиитское духовенство в современном Иране. 2-е изд., испр. и доп. М.: Наука.
9. Иран: история и современность. (2014). Под ред. Л. М. Кулагиной, Н. М. Мамедовой; Сост. И. Е. Федорова, Л. М. Раванди-Фадаи. М.: ИВ РАН; Центр стратегической конъюнктуры.
10. Кляшторина, В. Б. (2001). «Российская иранистика и труды члена-корреспондента АН СССР Е. Э. Бертельса». Иранистика в России и иранисты. М.: Институт востоковедения РАН.
11. Кузнецова, Н. А., Кулагина, Л. М. (1970). Из истории советского востоковедения 1917-1967. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы.
12. Кулагина, Л. М. (2014). «Сектор Ирана Института востоковедения РАН». Иран: история и современность. Под ред. Л. М. Кулагиной, Н. М. Мамедовой; Сост. И. Е. Федорова, Л. М. Раванди-Фадаи. М.: ИВ РАН; Центр стратегической конъюнктуры.
13. Кулагина, Л. М., Дунаева, Е. В. (2007). Россия и Иран: история формирования границ. М.: Гуманитарий.
14. Самойлов, Н. А. (2010). «Основные этапы истории отечественного востоковедения». Введение в востоковедение. Общий курс. Под ред. Е. И. Зеленева и В. Б. Касевича. СПб.: КАРО. с. 519-544.
15. Серебряный, А. Я. (2014). «Историки и власть (первое поколение советских востоковедов)». Электронный научно-

- образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». № 4 (31). с.143-150. www.grani.vspu.ru
16. Сотрудничество России и Ирана в политической, экономической и культурной областях как фактор укрепления мира и безопасности в Евразии: Материалы международной научно-практич. конф.(2017). 19 октября 2016 г., М.: ФГБОУ во МГЛУ.
17. Хисматулин, А. А. (2007). «Очерк истории иранистики исламского периода в Санкт-Петербурге и Казани». Часть 1. Фундаментальные проблемы современной культурологии. Том I. Теория культуры. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское отделение Российского института культурологии, с. 142-150.
18. <https://spbric.org/fund/Vol3.pdf>
19. Шаститко, П. М. (1990). «Введение». История отечественного востоковедения до середины XIX века. Ответственные редакторы Г. Ф. Ким, П. М. Шаститко. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы. С. 3-8

Cite this article: Shojaei, Mohsen,(2023)Unclear borders in Russian Iranian studies. *Journal of Iranian and Islamic studies*.vol 12. No4, Peges-50-68.

Doi: 10.30484/ЖИ.2022.3086

© The Authors Shojaei, Mohsen

Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

Doi: 10.30484/ЖИ.2022.3086

مرزهای ناروشن در ایران‌شناسی روسیه

محسن شجاعی^۱

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی (واحد تهران شمال)، تهران ایران. رایانامه: m_shojaee@iau-tnb.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

روابط فرهنگی ایران و روسیه به دلیل هم‌جواری ریشه‌های تاریخی دارد. مطالعات شرق‌شناسی در روسیه همواره در بخشی از نهاد وابسته به حکومت انجام می‌شده است به همین دلیل نخستین ایران‌شناسان نیز عموماً دیپلمات، مترجم و کارمندان کشوری و لشکری بوده‌اند. این دانش در آغاز به‌منظور پاسخ‌گویی به نیازهای سیاست خارجی و برای خدمت به اهداف نظامی و اقتصادی به وجود آمد، اما در روند تحول پرشتاب خود، دامنه و حیطه علمی آن به پژوهش در زبان‌ها، ادبیات، تاریخ، آثار و نوشته‌ها و فرهنگ مردمان شرق نیز کشیده شد و حوزه‌ای فراتر یافت. بدین ترتیب مقاله حاضر سعی دارد رابطه‌ی ایران‌شناسی کاربردی و ایران‌شناسی دانشگاهی در روسیه را بررسی کند و به این سوال پاسخ دهد که: ایران‌شناسی در روسیه چه وضعیتی داشته است؟ امروزه ایران‌شناسی در چه شرایطی قرار دارد؟ رویکرد ما به ایران‌شناسان روسی چگونه است؟ این مطالعه براساس منابع در دسترس و متکی بر روش اسنادی و کتابخانه‌ای تدوین شده است و رویکردی تحلیلی خواهد داشت.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۹/۰۷
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۰
تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۱/۱۰/۱۵

واژه‌های کلیدی:

ایران‌شناسی
روسیه،
ایران فرهنگی،
مطالعات ایرانی،
شرق‌شناسی علمی،
شرق‌شناسی نظامی.

استناد: شجاعی، محسن (۱۴۰۱) مرزهای ناروشن در ایران‌شناسی روسیه، مجله مطالعات ایرانی و اسلام، دوره ۱۲، ش ۴، صص ۵۰-۶۸

Doi: 10.30484/JII.2022.3086

© نویسندگان. محسن شجاعی

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

مقدمه

آشنایی با ایران در روسیه تاریخی چندصد ساله دارد. اما اگر «ایران‌شناسی» به معنای حوزه‌ای در زمینه‌ی مطالعه‌ی منظم و هدفمند کشور ایران و سرزمین‌هایی که از نگاه قومی-زبانی متعلق به حوزه‌ی فرهنگی ایران هستند، در نظر گرفته شود، آنگاه این پیشینه به آغاز سده‌ی نوزدهم بازمی‌گردد.

باید دانست که حتا پیش از سده‌ی نوزدهم نیز، یعنی از زمان پتر کبیر به این سوء، پژوهش‌های شرق‌شناسی در بخشی از حکومت انجام می‌شده‌است که مطابق اصطلاحات امروز نهادی برابر با وزارت امور خارجه بوده. حتی آنچه به «شرق‌شناسی نظامی» در روسیه مشهور است، با همکاری تنگاتنگ وزارت امور خارجه‌ی روسیه انجام می‌شده‌است. در این زمینه می‌دانیم که نخستین ایران‌شناسان نیز عموماً دیپلمات، مترجم و کارمندان کشوری و لشکری بوده‌اند که در کنار انجام وظایف اداری خود به پژوهش‌های علمی نیز می‌پرداختند (کلیاشتورینا، ۲۰۰۱: ۶۹). به‌عنوان نمونه در سرگذشت‌نامه‌ی میخائیل استپانوویچ آندری‌یف، متخصص قوم‌شناسی و لهجه‌شناسی تاجیک ان، می‌خوانیم که هنگام مأموریت در هند به‌عنوان کنسول یار (در سال‌های ۱۹۰۵ - ۱۹۱۴)، در کنار فراگیری زبان‌های هندی و پشتو و گردآوری اطلاعات قوم‌شناختی، به انجام فعالیت‌های اطلاعاتی نیز می‌پرداخته‌است (واسیلکوف، ساروکینا، ۲۰۰۳، ذیل مدخل). در واقع «شرق‌شناسی علمی (چه در اروپای غربی و چه در روسیه‌ی تزاری) دچار نوعی تضاد درونی بوده است. این دانش در آغاز به‌منظور پاسخ‌گویی به نیازهای سیاست خارجی و برای خدمت به اهداف نظامی و اقتصادی به وجود آمده‌بود، اما در روند تحول پرشتاب خود به پژوهش در زبان‌ها، ادبیات، تاریخ، آثار و نوشته‌ها و فرهنگ مردمان شرق نیز می‌پرداخت» (شاستیتکو، ۱۹۹۰: ۳). همین جا لازم است منظور از اصطلاح «شرق‌شناسی علمی» روشن شود. در دوران شوروی در بسیاری از نوشته‌ها به‌جای صفت «کمونستی» یا «مارکسیستی» از صفت «علمی»

استفاده می‌کردند. منظور این بود که در رشته‌های گوناگون دانش بشری هر آنچه را که با سیاست و ایدئولوژی رسمی منافات داشت، «غیرعلمی» بنامند. این ترفند در نوشته‌های کمونیست‌های ایران و به‌ویژه نویسندگان عضو حزب توده نیز کاملاً رایج بود. اما منظور از شرق‌شناسی علمی در نوشته‌های پژوهشگران روس در دوران پسا شوروی همان است که در بخش دوم نقل قول بالا از پیوتر شاستیتکو، آورده شده‌است: «پژوهش در زبان‌ها، ادبیات، تاریخ، آثار و نوشته‌ها و فرهنگ مردمان شرق».

به هر روی در ایران‌شناسی روسیه نیز، همان‌گونه که پیشتر نشان داده شده‌است (نک. شجاعی، ۱۳۹۹: ۱۰۱-۱۰۰)، در کنار سمت‌گیری کاملاً کاربردی، نوعی سمت‌گیری علمی-پژوهشی یا دانشگاهی نیز شکل گرفته بود که آثار و نتایج درخشانی داشته است، منظور نوشته‌ها و پژوهش‌های افرادی همچون باریس دورن Baris Dorn (۱۸۰۵-۱۸۸۱)، کارل زالمان Valentin Carl Germanovich Zaleman (۱۹۱۶-۱۸۵۰)، والتین ژوکوفسکی Alekseevich Zhukovski (۱۹۱۸-۱۸۵۸) و مانند اینها در اواخر سده‌ی ۱۹ و اوایل سده‌ی بیستم است که به گفته‌ی آکسی خیسमतولین Alexey Khismatulin (متولد ۲ آوریل ۱۹۶۶) ایران‌شناس اهل پترزبورگ، این نوشته‌ها را می‌توان نخستین پژوهش‌های کاملاً تخصصی در زمینه‌ی ایران‌شناسی در روسیه به‌شمار آورد (خیسमतولین، ۲۰۰۷: ۱۴۲).

رابطه‌ی ایران‌شناسی کاربردی و ایران‌شناسی دانشگاهی در روسیه

اما رابطه‌ی این دو شاخه از ایران‌شناسی در طول تاریخ این رشته در روسیه چگونه بوده است؟ از همان نیمه‌های سده‌ی نوزدهم تلاش برخی محافل و افراد برای کشاندن پژوهش‌های شرق‌شناسان دانشگاهی به حوزه‌ی خدمت‌بی‌واسطه به اهداف سیاست خارجی و اقتصاد و بازرگانی آغاز شده بود که گاه با مخالفت و پایداری دانشمندان شرق‌شناس نیز روبه‌رو می‌شد. داستان اصرار میرزا کاظم‌بک (۱۸۷۰-۱۸۰۲)، نخستین رئیس دانشکده‌ی زبان‌های شرقی در دانشگاه سن‌پترزبورگ، بر سمت‌گیری کاملاً کاربردی و در راستای هدف‌های سیاست خارجی، نهادهای نظامی و مانند اینها و محدود کردن پژوهش‌های علمی «تنها تا آن اندازه که برای

آموزش استادان زبان‌های آسیایی مورد نیاز است» (بازیانتس و دیگران، ۱۹۹۷: ۹۰)، به‌خوبی این نکته را روشن می‌سازد. طرفه آنکه این سیاست با مخالفت شدید استادان این دانشکده، از جمله ایلیا نیکالایویچ پِرزین (۱۸۹۶-۱۸۱۸)، شاگرد او، روبه‌رو شد و در پایان نیز به کناره‌گیری وی از ریاست این دانشکده در نوامبر ۱۸۵۸ انجامید (همان جا: ۱۰۰). این را نیز البته باید یادآوری کرد که نمی‌توان به وجود یک مرز پررنگ میان این دو حوزه معتقد بود. نمونه‌ی ولادیمیر مینورسکی (۱۸۷۷-۱۹۶۶)، ایران‌شناس پرآوازه، نمونه‌ی روشنی از هم‌پوشانی پژوهش‌های علمی و آکادمیک و هدف‌های نظامی‌گرایانه در اواخر دوران تزاری است (وُلکوف، ۲۰۱۵: ۶۵).

اما پس از انقلاب اکتبر و در طول دهه‌ی ۱۹۲۰ سمت‌گیری علمی- پژوهشی ارج و جایگاه خود را از دست داد، زیرا «شرق‌شناسی سنتی برای حکومت نوین روسیه عملاً رشته‌ای نالازم بود» (ساموی洛夫، ۲۰۱۰: ۵۲۹). از این رو در دسامبر سال ۱۹۲۱ به دستور دولت جوان شوروی یک انجمن علمی با نام «انجمن علمی سراسری شرق‌شناسی روسیه» شکل گرفت که تحت مدیریت یک نهاد اجرایی قرار داشت: کمیته‌ی خلقی امور ملیت‌ها (Наркомат по делам национальностей) (کوزنتسووا، کولاگینا، ۱۹۷۰: ۲۰). دلیل این کار استفاده از شرق‌شناسان برای تدوین سیاست‌های مناسب دولت شوروی در قبال سرزمین‌های شرقی بود. به سخن دیگر، از آن پس پرداختن به مسائلی که شرق‌شناسان دانشگاهی پیش از این بدانها می‌پرداختند، اگر نه ناممکن، اما بسیار دشوار شده بود.

ظهور «کارشناسان ایران» به‌جای «ایران‌شناسان»

با همه‌ی این احوال ایران‌شناسان آکادمیک در دوره‌ی پس از انقلاب همچنان می‌کوشیدند در زمینه‌های مورد علاقه‌ی خود، مانند زبان‌های ایرانی، فقه‌اللغه‌ی ایرانی، تاریخ و فرهنگ دوران باستان و سده‌های میانه که ایران‌شناسی «محض» یا «علمی» نامیده می‌شد، به پژوهش بپردازند؛ اما حکومت نوپای روسیه‌ی شوروی در پی شناخت جامعه‌ی ایران در همان دوره، یافتن راه‌های رقابت با انگلستان در ایران و تأثیرگذاری بر همه‌ی سطوح سیاسی و اقتصادی و

اجتماعی ایران بود (کولاگینا، ۲۰۰۱: ۳۱) و این گرایش را با توجیحات سخت‌گیرانه‌ی ایدئولوژیک مستدل می‌ساخت (کوزیتسووا، کولاگینا، ۱۹۷۰: ۶-۷). از این رو در آغاز بلشویک‌ها مطالعه‌ی گسترده‌ی ایران از دیدگاه سیاسی و به‌ویژه اقتصادی را جایگزین تأکیدی نمودند که در ایران‌شناسی بر گردآوری اطلاعات زبان‌شناختی، قوم‌شناختی و فرهنگی وجود داشت (ولکوف، ۲۰۱۵: ۶۶). در این سال‌ها افرادی در نمایندگی‌های سیاسی و بازرگانی روسیه در ایران کار می‌کردند که بیشتر آنها از سازمان‌هایی همچون کمیساریای خلقی (وزارت) امور خارجه، اداره‌ی مرکزی اطلاعات اتحاد شوروی (Разведупр) و بخش کشورهای خارجی در اداره‌ی سیاسی کشور (ИНО ОГПУ) جذب می‌شدند (ولکوف، ۲۰۱۵: ۶۵). در همین دوره است که نام‌هایی همچون میخائیل پاولوویچ، پاستوخوف، آستروف، گورکو-کریازین در فعالیت‌های مرتبط با ایران یا به‌عنوان نویسنده‌ی مطالب مربوط به ایران مطرح می‌شود (کولاگینا، ۲۰۱۴: ۸). آنها نه تنها به شدت بر فعالیت‌های آغازین شوروی در حوزه‌ی دیپلوماسی و امور نظامی مربوط به ایران تأثیرگذار بودند، بلکه دانش ایران‌شناسی سنتی را که هنوز وجود داشت، در سال‌های ۱۹۲۰ به کناری راندند (ولکوف، ۲۰۱۵: ۶۷). از این رو این افراد را باید «کارشناسان ایران» نامید نه ایران‌شناس. دلیل این امر آن است که آنها هیچ پیشینه‌ی مطالعات گسترده در زمینه‌ی کل تاریخ ایران، زبان‌ها و ادبیات ایران، فرهنگ و دین و فلسفه در ایران نداشتند، دانش آنها محدود به تاریخ یکی دو سده‌ی اخیر ایران با تأکید بر جنبه‌های سیاسی و اقتصادی بود و بس. میخائیل پاولوویچ (۱۸۷۱-۱۹۲۷) که تحصیلاتش در زمینه‌ی حقوق بود، در آغاز بیشتر به‌عنوان یک روزنامه‌نگار و خبرنگار و کنشگر حزبی و انقلابی فعالیت داشت، در پاریس با مهاجران انقلابی از کشورهای خاور میانه معاشرت می‌کرد و سپس در جریان برگزاری نخستین کنگره‌ی ملل شرق در ۱۹۲۰ در باکو و پس از آن به جرگه‌ی شرق‌شناسان وارد شد. سرگی پاستوخوف (۱۸۸۷-۱۹۴۰) نیز در رشته‌ی حقوق تحصیل کرده بود، بعد در شعبه‌ی کشورهای شرقی آکادمی نظامی هم درس خوانده بود، آموزشگاهی که هدف آن آموزش وابسته‌های نظامی و مأموران اطلاعاتی در کشورهای شرقی بود. ولادیمیر آستروف (۱۸۹۳-

۱۹۳۸) که از نام مستعار «ایران‌دوست» نیز استفاده می‌کرد، باز تحصیلات حقوقی داشته، در وزارت امور خارجه‌ی شوروی کار می‌کرد، دو دوره، هر بار سه یا چهار سال هم در ایران بوده و درباره‌ی تاریخ شرق نزدیک و میانه و مسائل کشاورزی این مناطق در سده‌های نوزده و بیست میلادی مقالاتی در مجلات و روزنامه‌ها منتشر می‌کرد. ولادیمیر گورکو-کریازین (۱۸۸۷-۱۹۳۱) در رشته‌ی تاریخ تحصیل کرده بود و معلومات گسترده‌تری داشت، اما در سال ۱۹۲۰ مسؤل بخش اطلاعاتی وابستگی نظامی در سفارت روسیه‌ی شوروی در ترکیه و ایران بوده و نوشته‌های او بیشتر درباره‌ی تاریخ روابط بین‌الملل است. این افراد در واقع اجراکننده‌ی فرمان نهادهای حکومتی بودند، عمدتاً آشکارا و گاه حتا پنهانی (سربیریانی، ۲۰۱۴: ۱۴۵). نمونه‌ی فعالیت پنهانی آنها در ایران فردی بود به نام و. آ. ما که نگارنده تاکنون موفق نشده نام کامل او را بیابد. نینا مامدووا، مدیر کنونی بخش ایران در انستیتوی شرق‌شناسی روسیه، او را از «ایران‌شناسانی» نامیده که سرنوشت اندوهباری داشتند (شجاعی، ۱۳۹۹: ۱۰۶-۱۰۷). اما این شخص به نوشته‌ی گئورگی آقابکوف، رئیس شبکه‌ی جاسوسی شوروی در ایران دهه‌ی ۱۳۰۰، از مأموران گ. پ. تو، سازمان جاسوسی شوروی، بود (آقابکوف، ۱۴۰۰، ص. ۱۵۱). بدین ترتیب مشاهده می‌شود که هیچ‌یک از این افراد را نمی‌توان «ایران‌شناس» به معنای دانشگاهی و علمی آن دانست.

وضعیت امروزه

در بخش پیشین نشان داده شد که پررنگ شدن جنبه‌ی کاربردی و غلبه‌ی پژوهش‌های مربوط به ایران امروز در روسیه از چه هنگام و چگونه رخ داد. از آن پس در همه‌ی دوران اتحاد شوروی ایران‌شناسی کاربردی وجه غالب ایران‌شناسی در این کشور بوده است. پس از فروپاشی گمان می‌رفت که با توجه به بنیه‌ی علمی نیرومندی که در مراکز ایران‌شناسی روسیه وجود داشته، این پژوهش‌ها سمت و سوی دیگری بگیرند. اما سال‌ها گذشت و اکنون آنچه شاهد آن هستیم، آن است که این بار در ایران نیز گویی پذیرفته شده‌است که «کارشناسان ایران» را «ایران‌شناس» بنامیم. اما اینها چه کسانی هستند؟

جدا از آنچه در بخش‌های پیشین این نوشته اشاره شد، باید گفت که «ایران‌شناسی» یک رشته‌ی علمی است که مانند هر رشته‌ی علمی دیگر نمی‌تواند و نباید متأثر از سیاست‌های روز باشد. پس بررسی‌ها، پژوهش‌ها و اظهار نظرهایی که برپایه‌ی سیاست روز پیش می‌روند و بیان می‌شوند، نمی‌توانند «علمی» و در این مورد «ایران‌شناختی» به‌شمار آیند.

برای نمونه به یکی از کتاب‌هایی اشاره می‌کنیم که با موضوع روحانیت شیعه در ایران دو ویرایش از آن پیش و پس از انقلاب منتشر شده و هر دو ویرایش آن در کتابخانه‌ی ملی موجود است. نویسنده، یلنا داراشینکو، در ویرایش نخست که در سال ۱۹۷۵ منتشر شده (داراشینکو، ۱۹۷۵)، از موضعی کاملاً «مارکسیستی» به روحانیت شیعه تاخته‌است. اما در ویرایش دوم که پس از انقلاب و در سال ۱۹۸۵ منتشر شده (داراشینکو، ۱۹۸۵)، ناگهان و بدون هیچ توضیح و کوششی برای توجیه آنچه در ویرایش نخست گفته بوده، زبان به تمجید از رویکرد ضدامپریالیستی روحانیت شیعه می‌گشاید (نک. صبا، ۱۳۶۸). البته رویداد بزرگی مانند انقلاب ایران باعث تغییر در دیدگاه‌ها و نظرات بسیاری شد، اما اگر این تغییر در دیدگاه با بیان پایه‌های اصولی و شناختی آن همراه باشد، از آن به تحوّل یاد می‌کنیم، در غیر این صورت آن را باید فرصت‌طلبی نامید.

نمونه‌ی دیگر در حوزه‌ی تاریخ ایران‌شناسی است. لودمیلا کولاگینا از تاریخ‌نگاران کهنه‌کار شرق‌شناسی و ایران‌شناسی در روسیه است. وی در سال ۱۹۷۰ همراه با ناتالیا کوزنتسوا کتاب مبسوط درباره‌ی تاریخ شرق‌شناسی در شوروی می‌نویسد (کوزنتسوا، کولاگینا، ۱۹۷۰). در بخش‌های مربوط به ایران‌شناسان مطابق روال کتاب‌های آن دوره در شوروی تنها تعریف و تمجید می‌آید و نام «نوایران‌شناسی» که پس از انقلاب اکتبر وارد این حوزه شده بودند، ذکر می‌شود. سپس از سخنرانی‌های آنها که درباره‌ی هر آنچه در شرق روی می‌داد، انجام می‌شده، با افتخار یاد می‌شود (همان جا: ۲۲). اما در مقاله‌ای که پس از فروپاشی شوروی در سال ۲۰۰۱ می‌نویسد، پس از تکرار همان نام‌ها می‌افزاید بسیاری از نوشته‌های آنها به‌سختی مورد انتقاد قرار گرفت، ارزش علمی آنها زیر سؤال رفت و مباحثات علمی میان آنها تبدیل به

تهدمت‌پراکنی‌های سیاسی دوسویه شد، در نهایت نیز «تقریباً همه‌ی کادرهای ایران‌شناسی تازه‌کار شوروی تحت پیگرد و سرکوب قرار گرفته و بسیاری از آنها در این راه جان باختند» (کولاگینا، ۲۰۰۱: ۴۷). وی سپس در مقاله‌ی دیگری در سال ۲۰۱۴ همین نام‌ها و همین جملات را تکرار می‌کند (کولاگینا، ۲۰۱۴: ۸)، اما نه در هیچ‌یک از این دو مقاله و نه در هیچ‌یک از دیگر مقالات و نوشته‌های خود درباره‌ی تاریخ ایران‌شناسی در شوروی توضیح نمی‌دهد که نظراتی که این افراد به‌خاطر آن مورد سرکوب و اعدام قرار گرفتند، چه بوده؟ گویا هنوز زمان برداشتن مهر از راز این سرکوب‌ها برای تاریخ‌نگاران ایران‌شناسی در روسیه فرا نرسیده‌است.

نمونه‌ی بعدی کتابی است نوشته‌ی یلنا دونایوا و باز لودمیلا کولاگینا درباره‌ی تاریخ شکل‌گیری مرزهای ایران و روسیه (کولاگینا، دونایوا، ۲۰۰۷). این کتاب هرچند از انتشارات انستیتوی شرق‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه است، اما هیچ تفاوتی با یک کتاب سیاسی و تبلیغاتی که وزارت امور خارجه‌ی روسیه آن را منتشر کرده باشد، ندارد. همه‌ی مسائل در راستای منافع روسیه در این کتاب توجیه شده، از نظرات مخالف کمتر اثری در آن دیده نمی‌شود و عبارتی که نگارنده در سال‌های خدمت در بخش ایران‌شناسی کتابخانه‌ی ملی و هنگام فهرست‌نویسی کتاب‌های روسی بارها و بارها می‌دیدم، در این کتاب نیز جابه‌جا تکرار شده‌است: روسیه هیچ‌گاه در طول تاریخش به کشوری تجاوز نکرده، گسترش مرزهای روسیه تنها برپایه‌ی «پیوستن داوطلبانه‌ی» (добровольное присоединение) این سرزمین و آن کشور به روسیه بوده است. اما نکته‌ای که در پیوند با موضوع ما است، شاید همان است که دنیس ولکوف به آن اشاره کرده است: این کتاب در سال ۲۰۰۷ میلادی (۱۳۸۶ خورشیدی) منتشر شده، زمانی که بحث‌های مربوط به تعیین حدود حاکمیت ایران در دریای مازندران شکل جدی و گاه تندی به خود گرفته بود (ولکوف، ۲۰۱۵: ۷۰). نگارنده در جای دیگری در معرفی ترجمه‌ی این کتاب، ضمن سپاس از کوشنده‌ی محترمی که کتاب به کوشش او و با افزودن برخی یادداشت‌های وی منتشر شده، ضرورت پاسخ‌گویی دقیق و مستدل به مطالب آن را گوشزد کرده‌ام (شجاعی، ۱۳۹۸: ۵۸-۵۷).

نمونه‌ها مطمئناً بسیار بیشتر از سه نمونه‌ی بالا هستند. نگاهی حتماً گذرا به‌عنوان‌ها و فهرست‌های مجموعه‌مقالات و سخنرانی‌های برگزارشده از سوی این گروه، چه مستقلاً و چه با کمک و مشارکت نهادهای دیپلماتیک ایران، و توجه به رویدادهای سیاسی نزدیک به زمان تهیه‌ی مجموعه‌مقالات یا برگزاری نشست‌ها و سخنرانی‌ها، به‌روشنی نشان‌دهنده‌ی آن است که «ایران‌شناس» نامیدن افراد این گروه چه اندازه اشتباه است. برای نمونه می‌توان به کنفرانس (همکاری ایران و روسیه در حوزه‌های...، ۲۰۱۷) و مجموعه‌مقالات (ایران: تاریخ و دوران معاصر، ۲۰۱۴) مراجعه کرد. اما گفته‌ی نینا مامدووا، رئیس بخش ایران در انستیتوی شرق‌شناسی روسیه، نیاز ما را به آوردن نمونه‌های بیشتر برطرف می‌سازد. او که از ایران‌شناسی علمی با اصطلاح «گرایش بنیادین ایران‌شناسی» (Иранистика фундаментального направления) (مامدووا، ۲۰۰۱: ۴۱) نام می‌برد، درباره‌ی دشواری رعایت بی‌طرفی علمی از سوی «کارشناسان ایران» این‌گونه سخن می‌گوید: «ایران‌شناسی در روسیه از این نظر در موقعیت به‌ویژه دشواری قرار دارد، زیرا ایران در سیاست امروز [روسیه] تبدیل به «برگ برنده‌ای» شده‌است که نه‌تنها در روابط میان روسیه و آمریکا، بلکه در رقابت میان احزاب مختلف روسیه نیز از آن استفاده می‌شود» (همان جا: ۴۳).

نتایج پژوهش

بدین ترتیب، هنگامی که هم گذشته‌ی «کارشناسی ایران» و هم کردار و گفتار خود «کارشناسان ایران» گواه آن است که رشته‌ی فعالیت آنها ارتباطی به دانش ریشه‌دار و معتبر ایران‌شناسی ندارد و مواضع و نظرات آنها کاملاً دستخوش سیاست‌های روز است، باید شگفت‌زده شد که بینیم در ایران این گروه در برخی مراکز آموزشی و دیپلماتیک «ایران‌شناس» معرفی می‌شوند. بیان این نکته به هیچ روی به‌معنای آن نیست که دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی کشور نباید با این گونه مراکز و افراد همکاری‌های همه‌جانبه داشته‌باشد. برگزاری نشست‌های مشترک، تأمین مالی برخی از این مراکز، دعوت از صاحب‌نظران این گروه و گسترش تماس با آنها همگی مطمئناً از وظایف یک دستگاه دیپلماسی چالاک و پرتکاپو است. آنچه مورد نقد

است، استفاده از وجهه‌ی یک دانش ریشه‌دار و پراعتبار برای اموری است که هیچ ثبات و پایداری ندارند. گره زدن ایران‌شناسی دانشگاهی با فعالیت‌های کارشناسان سیاست خارجی برای ایران‌شناسی تنها آسیب در پی خواهد داشت و بس. مطالعات نشان داد که پرداختن به مفهوم ایران تاریخی و فرهنگی، دفاع از هویت ملی و فرهنگی، آن گونه که در ایران‌شناسی جایگاه دارد، برای فعالان حوزه‌ی سیاست خارجی گاه مشکل‌آفرین بوده است و گاه حتا به‌منظور «کاستن از حساسیت‌ها» در پیوند با کشور محل مأموریت خود، خواستار کنار گذاردن بحث‌های متکی بر ایران‌شناسی شده‌اند. ، از جمله روسیه. استادان دانشمند گروه مطالعات روسیه و نیز دست‌اندرکاران حوزه‌ی روابط خارجی با روسیه باید بدانند که «ایران‌شناس» نامیدن افرادی مانند یلنا دونایوا، مارینا کامینوا، لودمیلا کولاگینا، ولادیمیر ساژین شاید بتواند مقطعی مورد قبول واقع شود، اما برای اعتبار ایران‌شناسی به‌عنوان یک دانش ریشه‌دار آسیب‌زا خواهد بود.

مآخذ

- آقابکوف، گئورگی (۱۴۰۰). گ. پ. نو: *خاطرات یک چکیست*. ترجمه‌ی محسن شجاعی. تهران: جهان کتاب (زیر چاپ).
- شجاعی، محسن (۱۳۹۸). «انتظارات ایرانیان از ایران‌شناسی روسیه». *فصلنامه‌ی مطالعات ایران‌شناسی*. سال پنجم، شماره‌ی پانزدهم، زمستان: ۵۳-۶۰.
- شجاعی، محسن (۱۳۹۹). «ایران‌شناسی سرکوب‌شده در روسیه‌ی شوروی». *نگاه نو*. شماره‌ی ۱۲۶، تابستان. ص. ۹۹-۱۲۰.
- صبا، صادق (۱۳۶۸). «ایران‌شناسی در اتحاد شوروی: سرگذشت عبرت‌انگیز یک آکادمیسین دولتی». *فصل کتاب*. *فصل‌نامه‌ی ویژه‌ی نقد و بررسی کتاب*. سال دوم، شماره‌ی اول، زمستان. ص. ۵۲-۶۴.

Volkov, D. V. (2015). „Individuals, Institutions and Discourses: Knowledge and Power in Russia’s Iranian Studies of the Late Imperial, Soviet and Post-Soviet Periods “. *Middle East - Topics & Arguments*, Bd. 4, Mai, S. 61-79.

مجمه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- زمستان ۱۴۰۱، صفحه ۵۰-۶۸.

Базиянц, А. П. и др. (1997). Глава I. *История отечественного востоковедения с середины XIX века до 1917 года*. Ред. коллегия: А. А. Вигасин, А. Н. Хохлов, П. М. Шаститко. М.: Восточная литература РАН.

(فصل یکم از کتاب: تاریخ شرق شناسی روسیه از میانه‌ی سده‌ی ۱۹ تا سال ۱۹۱۷)

Васильков, Я. В., Сорокина, М. Ю. (2003). *Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период (1917-1991)*. СПб: «Петербургское востоковедение».

(آدم‌ها و سرنوشت‌ها، فرهنگ زیست‌کتاب‌شناختی شرق‌شناسان قربانی سرکوب سیاسی در دوران شوروی (۱۹۱۷-۱۹۹۱))

Дорошенко, Е. А. (1975). *Шиитское духовенство в современном Иране*. М.: Наука.

(روحانیت شیعه در ایران معاصر)

Дорошенко, Е. А. (1985). *Шиитское духовенство в современном Иране*. 2-е изд., испр. и доп. М.: Наука.

(روحانیت شیعه در ایران معاصر. چاپ دوم با تصحیحات و افزوده‌ها)

Иран: история и современность. (2014). Под ред. Л. М. Кулагиной, Н. М. Мамедовой; Сост. И. Е. Федорова, Л. М. Раванди-Фадаи. М.: ИВ РАН; Центр стратегической конъюнктуры.

(ایران: تاریخ و دوران معاصر)

Кляшторина, В. Б. (2001). «Российская иранистика и труды члена-корреспондента АН СССР Е. Э. Бертельса». *Иранистика в России и иранисты*. М.: Институт востоковедения РАН. с. 69 – 73.

(ایران شناسی در روسیه و آثار یوگنی ادواردوویچ برتلس، عضو وابسته‌ی فرهنگستان علوم اتحاد شوروی)

Кузнецова, Н. А., Кулагина, Л. М. (1970). *Из истории советского востоковедения 1917-1967*. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы.

(تاریخچه‌ی شرق‌شناسی شوروی در سال‌های ۱۹۱۷-۱۹۶۷)

Кулагина, Л. М. (2014). «Сектор Ирана Института востоковедения РАН». *Иран: история и современность*. Под ред. Л. М. Кулагиной, Н. М. Мамедовой; Сост. И. Е. Федорова, Л. М. Раванди-Фадаи. М.: ИВ РАН; Центр стратегической конъюнктуры.

(بخش ایران در انستیتوی شرق‌شناسی فرهنگستان علوم روسیه)

Кулагина, Л. М., Дунаева, Е. В. (2007). *Россия и Иран: история формирования границ*. М.: Гуманитарий.

(روسیه و ایران: تاریخ شکل‌گیری مرزها)

Самойлов, Н. А. (2010). «Основные этапы истории отечественного востоковедения». *Введение в востоковедение. Общий курс*. Под ред. Е. И. Зеленева и В. Б. Касевича. СПб.: КАРО. с. 519-544.

(مراحل اصلی در تاریخ شرق‌شناسی کشور)

Серебряный, А. Я. (2014). «Историки и власть (первое поколение советских востоковедов)». *Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания»*. № 4 (31). с. 143-150. www.grani.vspu.ru

(تاریخ‌دانان و حکومت: نسل اول شرق‌شناسان شوروی)

Сотрудничество России и Ирана в политической, экономической и культурной областях как фактор укрепления мира и безопасности в Евразии: Материалы международной научно-практич. конф. (2017). 19 октября 2016 г., М.: ФГБОУ во МГЛУ.

(همکاری ایران و روسیه در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی... مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی علمی - کاربردی. ۱۹ اکتبر ۲۰۱۶، مسکو)

Хисматулин, А. А. (2007). «Очерк истории иранистики исламского периода в Санкт-Петербурге и Казани». Часть 1. *Фундаментальные проблемы современной культурологии. Том*

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۱- زمستان ۱۴۰۱، صفحه ۵۰-۶۸.

I. Теория культуры. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское отделение Российского института культурологии, с. 142-150.
<https://spbric.org/fund/Vol3.pdf>

(گزارشی از تاریخ ایران شناسی دوران اسلامی در سن پترزبورگ و کازان)

Шаститко, П. М. (1990). «Введение». *История отечественного востоковедения до середины XIX века.*

Ответственные редакторы Г. Ф. Ким, П. М. Шаститко. М.:

Наука. Главная редакция восточной литературы. С. 3-8

(«مقدمه». در کتاب: تاریخ شرق شناسی روسیه تا میانه‌ی سده‌ی نوزدهم)